

Kenneth Morrison i Vesko Garčević

PRAVOSLAVNA CRKVA, CRNA GORA I "SRPSKI SVET"

Autori

Kenneth Morrison i Vesko Garčević

Urednica serije

Edina Bećirević

Prevod:

Aida Spahić
Adisa Okerić-Zaid

Lektura

Zinaida Lekić

Recenzenti

Dino Abazović
Izabela Kisic

Dizajn

Gordan Zovko

Izdavač

© Atlantska inicijativa, Sarajevo 2023., Sva prava zadržana

Istraživanje je urađeno u sklopu projekta "Prevenција radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma" kojeg podržava Ambasada Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji stavovi su autora i ne odražavaju nužno stavove Ambasade Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini.

Kenneth Morrison i Vesko Garčević

PRAVOSLAVNA CRKVA,
CRNA GORA I "SRPSKI SVET"

Atlantska inicijativa
(Sarajevo, Bosna i Hercegovina)
Februar 2023.

Predgovor

Iz analize Morrisona i Garčevića vidljivo je da je vjerski nacionalizam pojedinih teologa i sveštenika SPC došao do punog izražaja ne samo 1980-ih i 1990-ih, u periodu ratova, već i znatno nakon njega, uključujući i današnje vrijeme. "Prema autorima "(k)onzervativno pravoslavlje i ekstremni nacionalizam, koje SPC često javno osnažuje, nastavljaju prodirati u sve aspekte društvenog, kulturnog i političkog života u zemlji (Crnoj Gori)".

Toplo bih preporučio ovu publikaciju različitoj javnosti, akademskoj zajednici i medijskim profesionalcima, zbog njene konzistentnosti i odgovarajuće ocjene razvoja situacije u Crnoj Gori.

U zaključku, ipak nadajmo se da će riječi carigradskog patrijarha Vartolomeja naći put do njegovih sestara i braće u Srpskoj pravoslavnoj crkvi: „Danas, više od jednog vijeka kasnije, ekstremni nacionalizam ostaje jedan od centralnih problema naše ekumenske Crkve. Moramo odgovoriti dubokim i beskompromisnim ekumenizmom.“

Prof. dr. Dino Abazovic

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

Visoki kler i sveštenici SPC u Crnoj Gori su u ljeto 2020, de facto djelovali kao politički agitatori, organizujući i vodeći litije koje su rezultirale promjenom političkog pejzaža i doveli na vlast pro-srpsku, odnosno proruskую opoziciju. Vrijednost ove analize je i u tome što autori uzimaju u obzir i unutrašnji socijalno-politički kontekst koji je SPC uspjela da kapitalizuje za svoje ciljeve. Naime, poslije tri decenije vladavine Demokratske partije socijalista, zemlja je ophrvana brojnim problemima: slabim institucijama, korupcijom i partokratijom što je doprinijelo stvaranju okruženja koje je pogodno manipulacijama koje bi bile u službi beogradskih ambicija prema regionu.

Ovaj rad pokazuje da Srpska pravoslavna crkva nije isključivo instrument „meke moći“, ali pokazuje i da SPC u regionu podržava, pa čak i koordinira aktivnosti srpskih organizacija koji se zalažu za jače veze sa Rusijom i ruskim organizacijama u Srbiji. Poseban značaj ova studija o SPC, kao instrumentu Kremlja, ima i u kontekstu agresije Rusije na Ukrajinu.

Riječ je o važnoj analizi slučaja koja pokazuje kako je Crna Gora postala društvo pod kontrolom Crkve koja je državu povelа neizvjesnim putem koji može imati ozbiljne implikacije ne samo na unutrašnju situaciju već i na cijeli zapadni Balkan.

Izabela Kisić

Izvršna direktorica, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Sadržaj

Uvod	7
Branitelji vjere.....	9
Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori.....	12
Zakon o vjerskim slobodama i nezadovoljstva koja su ga pratila	15
Nova vlada, stare tenzije	18
Temeljni ugovor	20
Quo Vadis?	23

Uvod

Crkva je kroz evropsku historiju igrala važnu ulogu u stvaranju nacija, njihovih identiteta i njihovih država. Dok je politička važnost crkava (posebno u tradicionalno protestantskim ili luteranskim dijelovima kontinenta) osjetno smanjena tokom vremena,¹ u pravoslavnim zemljama Crkva ostaje značajan akter, neraskidivo povezan i s politikom i s državnom moći. Srpska pravoslavna crkva (SPC) i danas je moćna sila u javnom i političkom životu. Dok je politika prolazna, Crkva je za Srbe na Zapadnom Balkanu konstanta – stabilno tijelo i institucija koja predstavlja historijski kontinuitet, nacionalni identitet i sudbinu. Crkva sebe predstavlja kao autentičnog artikuladora duše Srba i širom Zapadnog Balkana mnogi od njih je smatraju besprijekornom institucijom.² Samim tim SPC je uticajnija i moćnija od bilo koje političke figure ili bilo koje državne institucije u Srbiji ili u susjednim državama u kojima žive Srbi.

Iako se njen uticaj ostvaruje relativno diskretno, on ipak postoji. SPC nije samo instrument meke moći; važno je čvorište u mreži koja obuhvata politiku, tradicionalne i društvene medije te akademsku zajednicu unutar šireg projekta nazvanog "srpski svet". Pojam "srpski svet" je u septembru 2020. počeo promovirati Aleksandar Vulin, tadašnji ministar odbrane Srbije (a od decembra 2022. godine direktor Bezbednosno-informativne agencije Srbije). Vulin je izjavio: "Aleksandar Vučić treba da stvara srpski svet. Beograd mora da u sebi i oko sebe okupi sve Srbe, a predsednik Srbije je predsednik svih Srba."³

1 Dalia Fahmi, In Western Europe, most people back church-state separation even while many willingly pay church tax, Pew Research Center, 28. maj 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/28/in-western-europe-most-people-back-church-state-separation-even-while-many-willingly-pay-church-tax/>. Vidjeti i Michael Radu, "The Burden of Eastern Orthodoxy", *Orbis*, Vol. 42, No. 2, Spring 1998.

2 Opširnije o ulozi Srpske pravoslavne crkve u Srbiji vidjeti u Radmila Radić i Milan Vukomanović, "Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church", u Sabrina Ramet (ur.), *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe*, Palgrave: Basingstoke, 2014, str. 180-211.

3 Radio Slobodna Evropa, "Srpski svet: koncept koji region čini nervoznim", <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-svet-srbija-balkan-/31521168.html>. Koncept Srpskoga sveta blizak je konceptu Rusky mir (Ruski svijet). Vidjeti Radio Slobodna Evropa, "Putin odobrio 'ruski svijet', doktrinu za opravdavanje inostranih intervencija", 5. septembar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/putin-doktrina-ruski-svijet/32019790.html>

U biti, zagovornici "srpskog sveta" imaju za cilj "ujedinjenje srpskih zemalja" na Zapadnom Balkanu.⁴ Srpska pravoslavna crkva igra ključnu ulogu u tom smislu jer se koristila i nastavlja se koristiti kao učinkovito sredstvo za miješanje u unutrašnje poslove susjednih država. Crkva u Srbiji ima povlašten status i ponekad djeluje u "sivoj zoni", izvan pravnih sistema susjednih zemalja. Crna Gora, (sjeverno) Kosovo i Bosna i Hercegovina (a posebno Republika Srpska) ključni su za taj projekt, ali se bez Crne Gore ciljevi "srpskog sveta" nikada ne mogu ostvariti, i tu su SPC i drugi zagovornici projekta najaktivniji u pokušajima oblikovanja političke i društvene scene. Stoga je Crna Gora⁵ – gdje se SPC 2019. godine pojavila kao *de facto* politička opozicija – primarni fokus naše analize.

4 Ibid., Kritičari "Srpskog sveta" tvrde da je inicijativa "Otvoreni Balkan", čiji je nositelj prvenstveno Srbija, samo dio šireg projekta "Srpskog sveta". Stoga postoji značajan otpor prema inicijativi "Otvoreni Balkan" među mnogima u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Predsjednik Crne Gore Milo Đukanović i profesorica Ekonomskog fakulteta u Podgorici Gordana Đurović izrazili su političke odnosno ekonomske rezerve prema "Otvorenom Balkanu". Zaista, kritičari su postavili pitanje zašto je inicijativa potrebna kada već postoji "Berlinski proces", projekt koji podržava Evropska unija i čije su članice svih šest zemalja Zapadnog Balkana.

Ministarstvo evropskih poslova Crne Gore objavilo je 25. novembra internu analizu u kojoj se ponavljaju rezerve prema inicijativi "Otvoreni Balkan". Objava dokumenta i njegovo promptno uklanjanje sa službenih stranica Vlade poklopili su se sa ostavkom potpredsjednice Vlade i ministrice za evropske poslove Jovane Marović. Vidjeti Mathieu Neelen: *Montenegro's new criticism of the Open Balkan initiative divides rather than unites*, European Forum for Democracy and Solidarity, 30. novembar 2022, <https://www.europeanforum.net/headlines/montenegro-s-new-criticism-of-the-open-balkan-initiative-divides-rather-than-unites>. Izvorni dokument na crnogorskom jeziku:

Gradska TV Podgorica: Analiza MEP-a: OB bez strategije i garancije za ravnopravan položaj država članica, 25. novembar 2022, <https://gradski.me/gradski-portal-objavljuje-dokument-analiza-o-prednostima-i-manama-ucesca-u-regionalnoj-inicijativi-open-balkan-koji-je-izradilo-ministarstvo-evropskih-poslova-mep/>

5 SPC u Crnoj Gori čine sljedeće eparhije (pokrajine): Mitropolija crnogorsko-primorska; Eparhija budimljansko-niškička; Eparhija mileševska; Eparhija zahumsko-hercegovačka i primorska.

Branitelji vjere

Među pravoslavicima u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini SPC je institucija u koju imaju najviše povjerenja. Nedavna istraživanja potvrđuju da među pravoslavnim stanovništvom postoji snažna povezanost između vjere i nacionalnog identiteta, te da više ljudi u zemljama sa pravoslavnom većinom nego u zemljama s katoličkom većinom podržava jake crkveno-državne veze.⁶ Ova simbioza ili simfonija vlasti (poznata kao *bizantska simfonija*) znači da država podržava Crkvu, dok Crkva potvrđuje politike vlade.⁷ Povrh toga, često je podesno da političke elite "igraju na kartu Crkve" kako bi uticale na glasanje i ojačale svoj legitimitet. Ruska pravoslavna crkva (Rússkaya pravoslávnyaya tsérkov – RPC), naprimjer, često hvali režim Vladimira Putina i javno podržava ciljeve "specijalne vojne operacije" u Ukrajini, dok patrijarh SPC-a javno podržava politike srbijanskog predsjednika Aleksandra Vučića.

Ni Crkva ne bježi od kontroverzi, time što podržava stavove ekstremno desnih političara, poput Vojislava Šešelja, kojeg je Srpska pravoslavna crkva (po drugi put) odlikovala u septembru 2022. godine⁸, kao i ultranacionalističke pokrete, kao što su Naši, 1389, Narodna patrola i "Ruski oslobodilački pokret". To se odnosi i na stranke kao što su Srpska stranka Zavetnici i Srpski pokret Dveri, poznat samo kao Dveri – organizacija koja sebe smatra dijelom rastuće pravoslavne desnice u Srbiji i koja je nastojala uspostaviti bliske veze sa SPC-om.⁹ Slično tome, uticajna crkvena lica ne prezaju od pružanja retoričke podrške organizacijama kao što je Otačastveni pokret Obraz, koji je srbijanska policija klasificirala kao klerofašistički s obzirom na to da se oslanja na konceptualnu tradiciju srpskog fašističkog pokreta Zbor iz 1930-ih i 1940-ih godina. Obraz je blizak ideologiji "svetosavskog nacionalizma" (čiju osnovu čini ideja o bliskoj simbiozi Crkve i države) i podržava kleronacionalizam vladike SPC-a Nikolaja Velimirovića (1920-1956).¹⁰ Konkretno u Crnoj Gori SPC se navodno povezuje s grupama kao što su Tvrdoš, Stupovi,

6 Michael Lipka i Neha Sahgal, 9 key findings about religion and politics in Central and Eastern Europe, Pew Research Center, 10. maj 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/05/10/9-key-findings-about-religion-and-politics-in-central-and-eastern-europe/>

7 Davor Džalto, The Symphonia Doctrine: Introduction. Anarchy and the Kingdom of God: From Eschatology to Orthodox Political Theology and Back, New York, USA: Fordham University Press, 2021, str. 27-34.

Radio Slobodna Evropa, Amfilohije Radović: Mitropolit molitvi i kletvi, 30. oktobar 2020, (Srbija), <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-amfilohije-in-memoriam/30919884.html>

8 Vijesti (Podgorica), "SPC odlikovala Šešelja", <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/621119/spc-odlikovala-seselja>.

9 Balkanist, Serbian Orthodox Far-Right Increases Visibility- and Adaptability – with Protests, 16. juli 2019, Balkanist, <https://balkanist.net/serbia-orthodox-far-right-increases-its-visibility-and-adaptability-with-protests/>

10 Jovo Bakić, Right-Wing Extremism in Serbia, str. 3, Friedrich Ebert Stiftung, februar 2013, <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09659.pdf>

Miholjski bor (organizacijom koju vodi svećenik SPC-a i "crvena beretka" Mijajlo Backović)¹¹ i crnogorskim ogrankom Noćnih vukova, koji je osnovan u septembru 2014. godine.¹²

Crkva se dosljedno predstavlja kao braniteljica konzervativnih porodičnih vrijednosti, snažno se protivi organizaciji parada ponosa u Beogradu i Podgorici te podržava nacionalističke, krajnje desničarske aktiviste i pokrete. Patrijarh srpski Porfirije je tokom propovijedi u septembru 2022. godine osudio planirani EuroPride u Beogradu jer ugrožava tradicionalne porodične (srpske) vrijednosti¹³ i podržao organizaciju uličnih protesta protiv tog događaja. Isto tako, SPC je u Crnoj Gori pozvala na masovni vjerski skup za "očuvanje porodice" uoči desete Parade ponosa u Podgorici.¹⁴

Crkva, naravno, ima jednako važan status među etničkim srpskim stanovništvom u susjednim zemljama, a posebno u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. U Bosni i Hercegovini SPC je iskoristila svoj uticaj da mobilizira bosanske Srbe da podrže političke elite koje imaju eksplicitno nacionalističke ciljeve, a to se očitovalo na brojne načine, recimo kroz prešutnu podršku secesionističkoj retorici Milorada Dodika ili svoju ulogu u obilježavanju "dana Republike Srpske" 9. januara 2022. godine (kada je i srpski pravoslavni praznik Sveti Stefan). Ovi događaji pokazali su vrlo stvarnu političku moć Crkve u tim kontekstima i, pored toga, njenu eksplicitno političku ulogu.

Crna Gora je, prema nekim analitičarima, podvrgnuta procesu "klerikalizacije" koji je započeo 2019. godine tokom protesta protiv "Zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica" (Zakon o vjerskim slobodama), a koji je obuhvatio litije koje su bile ključni dio predizborne scene uoči izbora u augustu 2020. godine koji su doveli do kraja tri decenije vladavine Demokratske partije socijalista (DPS), te se nastavio kontroverznim ustoličenjem novog mitropolita na Cetinju u septembru 2021. godine i potpisivanjem Temelnog ugovora u augustu 2022. godine između crnogorske vlade na čelu s premijerom Dritanom Abazovićem i SPC-a.¹⁵ Shodno tome, Crkva sada uživa status *sui generis* unutar pravnog sistema Crne Gore po kojem ne podliježe standardnim pravnim procesima ili mehanizmima, te je jedan od najvećih zemljoposjednika i investitora u Crnoj Gori (investicije u imovinu, naprimjer ostvaruju prihod kroz najamnine za stanovanje, poslovne djelatnosti, turizam i ugostiteljstvo). Crkva je također nastavila podrivati identitet Crnogoraca – koje općenito smatra Srbima, te Crnu Goru postavlja kao "srpsku Spartu" i "drugu srpsku državu".¹⁶

11 Backović je javno poručio da želi da se Crna Gora "posrbi" i pozvao one koji su se na popisu 2011. godine izjasnili kao "Crnogorci" da se na predstojećem popisu stanovništva Crne Gore izjasne kao "Srbi". Tvrdi se da je on i glavni organizator niza "omladinskih pravoslavnih bratstava". Vidjeti Pobjeda, "Pop crvena beretka", Mijajlo Backović bi da posrbljava Crnu Goru u cilju projekta "Srpski svet", Podgorica, 24. septembar 2021, <https://www.pobjeda.me/clanak/pop-crvena-beretka-mijajlo-backovic-bi-da-posrbljava-crnu-goru-u-cilju-projekta-srpski-svet>

12 Dana 27. februara 2022. godine, tri dana nakon početka ruske invazije na Ukrajinu, SPC je organizirala procesiju u Podgorici u kojoj su učestvovali brojni pripadnici tih grupa. Vidjeti Digital Forensic Center, "Shadows of Ukraine Over Montenegro", Podgorica, mart 2022, str. 21.

13 Reuters, Thousands march in Belgrade against planned Gay Pride parade, 11. septembar 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/thousands-march-belgrade-against-planned-gay-pride-parade-2022-09-11/>

14 Balkan Insight, Orthodox Christians to Rally Against LGBT Pride March in Montenegro, 4. oktobar 2022, <https://balkaninsight.com/2022/10/04/orthodox-christians-to-rally-against-lgbt-pride-march-in-montenegro/>

15 Vidjeti Kenneth Morrison, "Church Pact Heralds Fall of the Montenegrin Government", Transitions, Prag, 24. august 2022, <https://tol.org/client/article/church-pact-heralds-fall-of-montenegrin-government.html>

16 Narativ o Crnogorcima kao Srbima podržava niz akademika i javnih intelektualaca u Srbiji i Crnoj Gori. Među njima prednjače Gojko Raičević, glavni i odgovorni urednik portala IN4S (koji je pokrenuo Nacionalnu televiziju, čija je središnja tema bila emisija „Srpski svet“), srpski historičar Aleksandar Raković, autor knjige Crnogorski separatizam i svojevremeni urednik stranice "Srpska zemlja Crna Gora", te historičar Čedomir Antić. Posljednja dvojica se često pojavljuju na kontroverznoj Happy TV u Srbiji gdje raspravljaju o crnogorskim političkim dešavanjima i pitanjima identiteta.

Van parametara domaće ili regionalne politike, SPC je također prednjačila u podržavanju, čak i koordinaciji aktivnosti srpskih organizacija koje promoviraju jače veze s Rusijom, kao i ruskih organizacija unutar Srbije ili onih koje posjećuju Zapadni Balkan (kao npr. "Balkanske kozačke vojske" na liturgiji u crkvi Svetog Nikole u Kotoru 2016. godine)¹⁷ a koje promoviraju narative o stoljetnom bratstvu Srba/ Crnogoraca i Rusa – *Srbija je Rusija na Balkanu*. Razmjer bojazni zbog toga što SPC predstavlja kanal za ruski uticaj naglašen je Rezolucijom Evropskog parlamenta od 9. marta 2022. godine u kojoj se izražava zaprepaštenje zbog uloge SPC-a u promociji ruskih interesa (a gdje su podcrtane njene aktivnosti u Srbiji, Crnoj Gori i entitetu Republika Srpska).¹⁸ A simbioza između SPC-a i Rusije (i RPC-a) ima opipljive političke rezultate. Rusija, naravno, podržava stav Srbije o Kosovu i Republici Srpskoj u okviru Vijeća za provedbu mira (PIC), dok Moskva pruža podršku proruskim elementima u Crnoj Gori, poput Demokratskog fronta (DF).¹⁹ *De facto*, lideri DF-a Andrija Mandić i Milan Knežević u više navrata su posjetili rusku prijestolnicu i sastajali se s ključnim osobama bliskim Putinu i obojica su optuženi za navodnu umiješanost u pokušaj državnog udara uz podršku Rusije u oktobru 2016. godine (iako je presuda kasnije ukinuta).²⁰ Srbija se u međuvremenu opirala usklađivanju s EU o pitanjima kao što je režim sankcija.

SPC, kao i RPC, kontinuirano promovira vrijednosti istočnog pravoslavlja predstavljajući ih kao suštinske suprotnosti onima "trulog Zapada". Oni rat u Ukrajini predstavljaju kao epsku bitku civilizacija, vrijednosti i morala koja sukobljava istočno pravoslavlje s korumpiranim, pokvarenim, sekularnim Zapadom i političkim i vojnim institucijama kao što su EU i NATO. Zapaljive izjave o ruskoj agresiji na Ukrajinu, poput one novog mitropolita SPC-a u Crnoj Gori Joanikija, često izazivaju kontroverze. Joanikijeva tvrdnja da je Crna Gora u opasnosti da postane "mala Ukrajina" samo je pojačala napetosti i dala dodatnu vjerodostojnost onima koji tvrde da je Crna Gora uvučena u posredničku borbu u ovom širem kontekstu.²¹

17 Vidjeti Al Jazeera Balkans, "Kozacka vojska u Kotoru: Poruke zamaskirane pravoslavljem", 17. septembar 2016, <https://balkans.aljazeera.net teme/2016/9/17/kozacka-vojska-u-kotoru-poruke-zamaskirane-pravoslavljem>

18 Vidjeti European Parliament, "Foreign interference in all democratic processes in the European Union", 9. mart 2022, P9_TA(2022)0064, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0064_EN.pdf

19 DF je u suštini koalicija koju čine tri stranke: Nova srpska demokratija (NSD), Pokret za promjene (PzP) i Demokratska narodna partija (DNP). Kolektivno vodstvo DF-a čine Andrija Mandić (NSD), Nebojša Medojević (PzP) i Milan Knežević (DNP).

20 Balkan Insight, "Montenegrin Opposition Leaders Visit Moscow to Reaffirm Ties", 17. oktobar 2018, <https://balkaninsight.com/2018/10/17/montenegrin-opposition-leaders-tighting-relations-with-moscow-10-17-2018/> Za više informacija o pokušaju državnog udara u oktobru 2016. godine (i općenito o uticaju Rusije na Zapadnom Balkanu), vidjeti Dimitar Bechev, *Rival Power: Russia in Southeast Europe*, New Haven and London: Yale University Press, 2017. Također vidjeti Vesko Garčević, "Southeast Europe in Focus, External Actors Series: Russia; Russia's Soft and Sharp Power in Southeast Europe – Russian Hybrid Influence Operation in Montenegro", No 1, 2019, Südosteuropa-Gesellschaft, str. 71-83; i Reuf Bajrović, Vesko Garčević i Richard Kraemer, "Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro", Foreign Policy Research Institute, juni 2018, <https://www.fpri.org/article/2018/07/hanging-by-a-thread-russias-strategy-of-destabilization-in-montenegro/>

21 Slobodna Evropa, "Crna Gora projektovana da bude 'mala Ukrajina', kaže Joanikije", 13. mart 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/joanikije-ukrajina-crna-gora/31751141.html>

Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori

Ne krije se samo politika identiteta iza burnih rasprava u Crnoj Gori oko Zakona o vjerskim slobodama i prijepora oko nedavno potpisanog Temelnog ugovora i šire uloge SPC-a u Crnoj Gori. Kontinuirani raskol između stranaka i grupa koje čine "državotvorni blok" i "prosrpski blok" pokazuje ne samo kako su Crkva i vjera isprepletene s politikom i moći nego i da retorika vjere, nacije i slobode često zamagljuje političke interese i borbe za prevlast.

Iako su odnosi između crnogorske vlasti i SPC-a bili opterećeni neslaganjima oko pitanja identiteta, bilo je vremena kada su Crkva i država vodile relativno skladan suživot. To se postepeno pogoršavalo, te preraslo u otvorenu konfrontaciju s predloženim uvođenjem Zakona o vjerskim slobodama, koji je prvi put razmatran 2015, ali je zvanično pokrenut 2019. godine. Međutim, uloga pojedinih ličnosti ne može se isključiti iz narativa, a svaka vjerodostojna analiza sukoba između crnogorske vlade i SPC-a mora se pozabaviti ključnom ulogom Amfilohija Radovića, "mitropolita crnogorsko-primorskog, arhiepiskopa cetinjskog, egzarha Pećkog trona" (mitropolit), koji je bio arhitekta politike SPC-a u Crnoj Gori do svoje smrti u oktobru 2020. godine.

Iako visoko cijenjen unutar Crkve i među vjernicima, mnogi su ga Crnogorci zvali "mitropolitom molitve i kletve".²² Često se, međutim, saradnja Crkve i države oslanjala isključivo na lične odnose Amfilohija i crnogorskog vrha, posebno aktuelnog crnogorskog predsjednika (i predsjednika DPS-a) Mila Đukanovića.

U godinama koje su prethodile raspadu jugoslavenske države, a posebno tokom ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, SPC je oživjela svoju ulogu "emancipatora" i "branitelj" gorljivo promovirajući "srpski narodni preporod". Važan dio tog procesa bilo je ustoličenje Amfilohija za mitropolita crnogorsko-primorskog u decembru 1990. godine, kojemu su, između ostalih, prisustvovali Radovan Karadžić (tadašnji čelnik Srpske demokratske stranke – SDS) i tadašnji predsjednik Crne Gore Momir Bulatović. Imao je bazu na Cetinju, a smatrali su ga jednim od najobrazovanijih teologa u SPC-u, kao i jednim od najuticajnijih. Tokom svoje tridesetogodišnje vladavine kao mitropolit bio je oštar kritičar "crnogorskog projekta", te je odbacivao ideju da su Crnogorci poseban narod – iako ne nužno Crnu Goru kao državu, pod uslovom, naravno, da Crna Gora u biti ostane "druga srpska država" u kojoj SPC zadržava značajnu

22 Srđan Janković, "Amfilohije Radović: Mitropolit molitve i kletve", 30. oktobar 2020, Radio Slobodna Evropa (Srbija), <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-amfilohije-in-memoriyam/30919884.html>; U oktobru 2020. godine Radio-televizija Crne Gore (RTCG) snimila je film Svjedok Božje ljubavi u kojem su dokumentirane brojne Amfilohijeve šovinističke izjave o Crnogorcima, muslimanima i Zapadu (uključujući i njegovu izjavu da je NATO sličan "Četvrtom Reichu"). Vidjeti RTCG, "Svjedok Božje ljubavi", (režija: Tanja Šuković i Snežana Rakonjac), 10. oktobar 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=8PF77nrrS3M>

ulogu.²³ Amfilohije je, kao čovjek kojem je “bogoslужenje dužnost, a politika ljubav”, često kritiziran da je *de facto* postao lider opozicije. On je, pak, smatrao da “Crkvi ništa što je ljudsko nije tuđe” i zalagao se protiv, kako je govorio, “istiskivanja Crkve iz realnog života”, pa tako i iz politike. Amfilohije se oštro protivio Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi (CPC) od njene obnove 1993. godine, a sveštenstvo CPC-a je nazivao “varalicama” čija je uloga “preobraćanje Crnogoraca u katolike”.²⁴

Amfilohije je bio oštar protivnik svake vladine politike za koju je smatrao da iskrivljuje ili izdaje tekovine Svetog Save i duhovno-političko jedinstvo Srba (i nedvosmisleno je tvrdio da su Crnogorci, u suštini, Srbi). Nudio je podršku jugoslavenskim/srpskim oružanim snagama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i blagosiljao rezervne snage Jugoslavenske narodne armije (JNA) i crnogorske neregularne jedinice prije napada na Dubrovnik u oktobru 1991. godine. Uz njegov pristanak, Cetinjski manastir (sjedište Mitropolije crnogorsko-primorske) u dva odvojena navrata ugostio je srpskog ratnog komandanta Željka Ražnatovića Arkana i njegove Tigrove. Na Petrovdan (12. jula) 1991. godine Cetinjski manastir otvorio je vrata naoružanim Tigrovima, pretvarajući manastir u “kasarnu”. Ponovo ih je dočekaio na pravoslavni Badnji dan u januaru 1992. godine.²⁵

Tokom 1990-ih odnosi između Crkve i crnogorske vlasti su varirali. U političkim turbulencijama koje je obilježio raskol unutar DPS-a i sukob između tadašnjeg premijera Mila Đukanovića i predsjednika Momira Bulatovića, Amfilohije je stao uz Đukanovića, koji je, nakon što je postao predsjednik u januaru 1998. godine, pažljivo birao riječi kada je govorio o Amfilohiju. Prvi znaci nesuglasica pojavili su se, međutim, početkom 2000-ih kada je DPS odlučio krenuti u novi projekt: nezavisnost. SPC i sam Amfilohije pružili su nepokolebljivu podršku političkim strankama koje su zagovarale zajednicu sa Srbijom. Pogotovo jer je u tom periodu u pitanju bio opstanak baš državne zajednice a ne ujedinjenje dvije federalne jedinice. Njihova kampanja često je izlazila iz okvira uobičajenih, politički prihvaćenih standarda kada je riječ o odnosu prema protivniku. Tada su prosrpski politički subjekti i SPC skovali naziv Dukljani kako bi ponižavali građane koji su se izjašnjavali kao Crnogorci. Amfilohije je na proslavi pravoslavne Nove godine u Podgorici 2002. godine Crnogorce uporedio s “nevjericima koji se klanjaju paganskom caru, prokletom Dukljaninu”. Kasnije je one koji su se definirali kao Crnogorci etiketirao kao “komunistički nakot ili kopilad” i “đavolovu djecu”.²⁶

Međutim, nakon crnogorskog referenduma o nezavisnosti u maju 2006. godine i kasnijeg proglašenja nezavisnosti Crkva je bila suzdržana. Nevoljno su prihvatili rezultat referenduma – iako su ponavljali argumente o navodnim nepravilnostima – ali nisu potakli proteste među onima koji su glasali protiv nezavisnosti. Ali je priznanje Kosova 2008. godine izazvalo mnogo jaču reakciju Crkve, a u mjesecima

23 O Amfilohijevim pogledima na neke od ključnih elemenata crnogorske historije, vidjeti Mitropolit Amfilohije et al., *Duhovno i političko biće Crne Gore*, Nikšić: ETNOS, 2002. (Ovaj priređeni zbornik također sadrži niz članaka, između ostalog, srpskog pisca i pjesnika iz Crne Gore Matije Bečkovića.)

24 Više o sukobu SPC-a i CPC-a vidjeti Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, London: Bloomsbury, 2018, str. 83-94.

25 Šerbo Rastoder, “Religion and Politics – The Montenegrin Perspective”, u D. Vujadinović et al. (ur.), *Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia, Vol. II, Civil Society and Political Culture*, Beograd: CEDET, 2005, str. 117. Detaljne analize historije CPC-a vidjeti u Sreten Zeković (ur.), *Elementa Montenegrina hrestomatija (Crnogorska pravoslavna crkva)*, Zagreb: 1991; Danilo Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, CDNK: Cetinje, 2000; Branko Nikac, *Crnogorska pravoslavna crkva: članci – rasprave – studije*, Cetinje: 2000; Veseljko Koprivica, *Amfilohijeva sabrana nedjela*, Podgorica: Monitor, 1999; Adžić, *Kratka istorija Crnogorske pravoslavne crkve (od sredine XV vijeka do 1920. godine)*.

26 *Ibid.*, str. 15. Također vidjeti Veseljko Koprivica, *Amfilohijeva sabrana nedjela*, Podgorica: Vijesti, 1999; i Milorad Tomanić, *Srpska crkva u ratu*, Beograd: Medijska knjižara Krug, 2001.

koji su prethodili crnogorskom priznanju Amfilohije je upozoravao vlast da će, ako priznaju Kosovo, biti zauvijek prokleti kao izdajnici. Nakon toga je to opisao kao "najveću sramotu i izdaju u crnogorskoj istoriji" iako SPC ni ovaj put nije ohrabrivala proteste protiv vlasti. Ipak, odbila je prihvatiti priznanje Kosova, a odluku o priznanju i dalje smatra nelegitimnom, jer "niko nema pravo izdati pravo, dostojanstvo i istoriju srpskog naroda". Isto tako, srpski patrijarh Porfirije je za rezoluciju crnogorskog parlamenta kojom se osuđuje genocid u Srebrenici u julu 1995. godine rekao da su time "izneverili blagodat Božju i stavili su se u službu sila (...) koje postoje isključivo (...) na polarizacijama (...) pa jedne proglasili za dobre, a druge za zle".²⁷

Međutim, evroatlantske težnje Crne Gore dodatno su pogoršale odnose između niza vlada predvođenih DPS-om i SPC. Crkva je dosljedno prenosila negativne narative o NATO-u (i Zapadu općenito), a sveštenici predvođeni Amfilohijem aktivno su se uključili u propagandnu kampanju protiv NATO-a. Amfilohije se i sam povremeno pojavljivao na protestima u Podgorici 2015. i 2016. godine, gdje bi lirično govorio o važnosti historijskih veza Crne Gore i Rusije i opasnostima ulaska u NATO. Ipak, još jednom je Crkva ostala relativno nijema kada je Crna Gora postala članica tog vojnog saveza 2017. godine.

Bez obzira na brojne sporove sa SPC-om, crnogorske vlasti uglavnom su izbjegavale raspravu o gorućim pitanjima: ulozi SPC-a u zemlji, statusu CPC-a i pitanju imovinskih prava. Vlada je namjerno zauzela neutralan stav prema Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi nastojeći ne izazivati nepotrebne sukobe u trenucima kada je trebalo rješavati druga, važnija pitanja. Pitanje imovinskih prava povremeno se spominjalo u javnosti, ali rijetko među državnim zvaničnicima. Ipak, upravo je to pitanje dalo SPC-u prominentniju ulogu i politički aktivniju poziciju.

²⁷ Novi Standard, "Patrijarh Porfirije i mitropolit Joanikije reagovali zbog Rezolucije o Srebrenici", 21. juni 2021, <https://standard.rs/2021/06/21/patrijarh-porfirije-i-mitropolit-joanikije-reagovali-zbog-rezolucije-o-srebrenici/>

Zakon o vjerskim slobodama i nezadovoljstva koja su ga pratila

Odluka crnogorskog parlamenta iz decembra 2019. godine o usvajanju Zakona o vjerskim slobodama, usprkos uličnim protestima i pokušaju prosrpskih opozicijskih delegata da u posljednjem trenutku spriječe glasanje, bila je kontroverzna i Crkva je smatrala slabo prikrivenim pokušajem vladajućeg DPS-a da dodatno učvrsti svoju vlast. Zakon je dobio pozitivno mišljenje evropskih pravnih eksperata u Venecijanskoj komisiji iako su ga oštro osporavali kler SPC-a, prosrpske stranke u Crnoj Gori, srbijansko vodstvo i službeni Beograd.²⁸ Bojan Milosavljević, profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, mišljenje Venecijanske komisije protumačio je kao "moratorijum na prenos prava svojine na državu".²⁹

Sporni dio zakona odnosio se na imovinska prava vjerskih zajednica. Njime je propisano da država, a ne SPC, ima pravo vlasništva nad vjerskim objektima koji predstavljaju stoljećima građenu kulturnu baštinu Crne Gore. Također je predviđao da se svi vjerski objekti koji su bili "opće dobro" (vlasništvo Kraljevine Crne Gore prije gubitka nezavisnosti u novembru 1918. godine) priznaju kao državna imovina. Novi zakon predviđao je da vjerske zajednice mogu zadržati vlasništvo nad svojom imovinom samo ako mogu pružiti dokaze koji potvrđuju da ono postoji.³⁰ Postojao je svojevrsni pravni pretekst. Crnogorska vlada je kao pravni argument u svoju korist iskoristila presudu Evropskog suda za ljudska prava (ECHR) u Strasbourgu protiv Eparhije budimljansko-nikšićke u Crnoj Gori. Naime, Eparhija je 2004. godine, kao i druge organizacione jedinice SPC-a u Crnoj Gori, podnijela tužbu sudu u Strasbourgu za povrat crkvene imovine. Srbija je u ovom postupku imala status "prijatelja suda" i podržavala je SPC. Osam godina kasnije sud je presudio da "Eparhija budimljansko-nikšićka ne može opravdano očekivati povrat imovine ekspropriirane u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata".³¹

Pitanje vjerske imovine je, naravno, neodvojivo od statusa Crnogorske crkve. Crnogorska pravoslavna crkva je obnovljena 1993. godine i tvrdi da je nasljednik autokefalne Crnogorske crkve, koja je prestala postojati 1922. godine ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića. Restituciju je SPC odbacila kao "politički projekt" koji je pokrenuo proindependistički Liberalni savez Crne Gore (LSCG), a predvodio ga

28 Vijeće Evrope, Venecijanska komisija, Mišljenje o Nacrtu zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica Crne Gore, usvojila Venecijanska komisija na 119. plenarnoj sjednici, 21/22. juni 2019, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)010-e#:~:text=In%20any%20case%2C%20the%20Venice,territories%20of%20the%20country%20concerned](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)010-e#:~:text=In%20any%20case%2C%20the%20Venice,territories%20of%20the%20country%20concerned)

29 Novi Standard, "B. Milosavljević: Odluka Venecijanske komisije nepovoljna za Podgoricu", 25. juni 2019, <https://standard.rs/2019/06/25/b-milosavljevic-odluka-venecijanske-komisije-nepovoljna-za-podgoricu/>

30 Radio Slobodna Evropa, "Novi zakon o crkvama cilja crkvenu imovinu u Crnoj Gori", 17. maj 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zakon-imovina/29947615.html>

31 Evropski sud za ljudska prava, saopćenje za medije, "Diocese Budimljansko-Nikšićka could not legitimately expect restitution of property expropriated in Montenegro after World War II", 19. oktobar 2012, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4125009-4857539&filename=003-4125009-4857539.pdf>

je Antonije Abramović (a kasnije Miraš Dedeić), za koje je SPC tvrdila da su bili "razriješeni sveštenici". Crnogorska pravoslavna crkva tvrdi da SPC od tada bespravno zauzima njenu imovinu te da crkvenu imovinu sagrađenu prije 1918. godine treba vratiti crnogorskoj državi. I dok mnogi u SPC-u opovrgavaju da je Crnogorska crkva prije 1922. godine ikada bila autokefalna, Amfilohije je ipak u više navrata priznao da Crna Gora ima autokefalnu crkvu, onu "koja je stvorila nezavisnu Crnu Goru".³²

Ipak, SPC se izrazito protivila Zakonu o vjerskim slobodama i nastojala ga je predstaviti kao borbu protiv onih koji žele ugroziti interese (i imovinu) SPC-a u Crnoj Gori, ali i kao napad na srpski identitet. Crkva je tvrdila da nije bila konsultirana tokom procesa izrade nacrtu i optužila je vladu da ga pokušava kontrolirati. Koordinator Pravnog saveta Mitropolije na Cetinju Velibor Džomić također je odbacio kao "netačne" navode da je Venecijanska komisija dala pozitivno mišljenje o prijedlogu zakona.³³ Prije predloženog zakona iz 2019. godine, Crna Gora nije regulirala imovinska prava vjerskih zajednica u zemlji, što je ostavilo značajan prostor za nejasnoće i pravno osporavanje. Posljednji takav zakon usvojen je 1977. godine, kako navodi vlada, ali neki stručnjaci tvrde da je ukinut 1979. godine.³⁴ Stoga je SPC optužila vladu da planira "otimanje zemlje" i obećala da će braniti svoju imovinu. U sedmicama i mjesecima koji su uslijedili desetine hiljada građana Crne Gore izašli su na ulice da se protive zakonu, pozivajući crnogorske vlasti da "čuju glas naroda" i vrate "svoje izgubljene duše u crkvu".³⁵ SPC je također uspjela kreirati narativ da pravoslavce crnogorska vlada progoni, što je zavaravajući narativ koji su preuzela čak i dva britanska parlamentarca, koautora prilično bizarnog i neinformiranog članka pod naslovom "NATO, Britain, Must Stand With Montenegro's Christians" (NATO, Britanija, moraju stati uz kršćane u Crnoj Gori) za američki magazin *Newsweek*, u kojem kao papagaji ponavljaju tvrdnje SPC-a.³⁶

Iako je SPC protestima (litijama) pripisivala vjerski karakter, oni su imali izrazito političku dinamiku. Crkva je ustvari koordinirala proteste, a sveštenici su predvodili procesije, djelujući kao *de facto* politički agitatori koji organiziraju i predvode demonstrante. Na litijama su dominirali vjerski i nacionalni simboli, uz prepoznatljive slogane poput *Ne damo svetinje*. Bile su popraćene pjesmama kao što su "Veseli se srpski rode" Danice Crnogorčević, čiji se repertoar sastoji od novih verzija starih srpskih narodnih pjesama i čiju muzičku karijeru finansira SPC, i "Sviće zora" srbijanskog "hip-hop kolektiva" Beogradski sindikat, poznatog po pripadnosti desničarskim političkim grupama u Srbiji.³⁷ Ove i druge pjesme postale su zvučna podloga za litije i sa njima povezana okupljanja koja su se često održavala u neposrednoj blizini Hrama Hristovog vaskrsenja u Podgorici.

32 Glas Amerike, "Amfilohije: Mitropolija 'u svoje vrijeme slovila za autokefalnu'", 28. februar 2020, <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-crkva-amfilohije/5308348.html>

33 Radio Slobodna Evropa, "Venecijanska komisija: Moguće promjene vlasništva nad crkvama u Crnoj Gori", 24. juni 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30017812.html>

34 Balkan Insight, "Serbian Bishop Accuses Montenegro of Eying Church's Property", 7. juni 2019, <https://balkaninsight.com/2019/06/07/serbian-bishop-accuses-montenegro-of-eying-churchs-property/>

35 Balkan Insight, "The Church Has Become the real Opposition in Montenegro", 27. februar 2020, <https://balkaninsight.com/2020/02/27/the-church-has-become-the-real-opposition-in-montenegro/>

36 Vidjeti Tim Farron i Steve Baker, "NATO, Britain, Must Stand With Montenegro's Christians" *Newsweek*, 1. juli 2020, <https://www.newsweek.com/nato-britain-must-stand-montenegros-christians-opinion-1514484>

37 Vidjeti Danica Crnogorčević, "Veseli se srpski rode", <https://www.youtube.com/watch?v=50t-8B0v9CI> i Beogradski sindikat, "Sviće zora", <https://www.youtube.com/watch?v=mXpOvSv37Kk>. Beogradski sindikat najpoznatiji je po pjesmama poput "Kosovo je Srbija", <https://www.youtube.com/watch?v=R7-l8y43Hus> ili "BS Armija" koja veliča sirijskog predsjednika Assada, Ruse iz Donjecka i pobunjenike Hutije u Jemenu. U istoj pjesmi poistovjećuju se sa Gavrilom Principom, atentatorom na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda 1914. godine i pokretom kojem je pripadao – Mlada Bosna, <https://www.youtube.com/watch?v=2SC5UfC2qY>

Protesti su mijenjali političku sliku i jačali opozicijske (prosrpske) političke stranke u Crnoj Gori, ali su tamošnji događaji odjeknuli daleko izvan njenih granica. U Bosni i Hercegovini (Republika Srpska) skupovi podrške litijama u Crnoj Gori održani su u Trebinju, na Palama, u Bijeljini, Banjoj Luci (gdje je učestvovao i srpski član tročlanog Predsjedništva Bosne i Hercegovine Milorad Dodik) i u Gacku, gdje su neki od učesnika lokalnih skupova pokušali ući u Crnu Goru, ali su ih crnogorski graničari vratili po osnovu toga da predstavljaju prijetnju nacionalnoj sigurnosti zemlje.³⁸

Litije su otkrile i duboko, višegodišnje nezadovoljstvo koje osjećaju mnogi građani zbog svog života, neizvjesnosti u pogledu budućnosti – i zbog čelnika koji su ih predstavljali, ali i državnih institucija. S više od 50.000 ljudi koji su učestvovali u protestima, bio je to najveći test s kojim se vladajući DPS suočio otkako je Crna Gora ponovno stekla nezavisnost 2006. godine. Mnogi građani su počeli razmišljati o tri decenije vladavine DPS-a i Mila Đukanovića, koji je naizmjenično imao ulogu predsjednika i premijera sa par kraćih pauza, kao o glavnoj prepreci daljnjem razvoju Crne Gore. Demonstranti su tvrdili da je državu “zarobio” DPS i njegovo korumpirano rukovodstvo, te da je ono odgovorno.³⁹ Međutim, većina opozicionih lidera također je decenijama bila u crnogorskoj politici, i dok su mnogi građani niz vlada predvođenih DPS-om smatrali korumpiranim i neefikasnim, istovremeno nisu vidjeli nikakvu političku alternativu koja bi mogla artikulirati njihovu frustraciju i pretočiti je u opipljivu promjenu.

SPC je, na koncu, imala moralni autoritet – i moć koju on podrazumijeva. Kao institucija kojoj se najviše vjeruje u zemlji, ona, odnosno Amfilohije je preuzeo ulogu vođe opozicije, mobilizirajući pravoslavne vjernike protiv vlasti. Za njega to nije bila samo demonstracija uticaja Crkve među građanima Crne Gore, on je istovremeno vodio još jednu političku bitku. Masovna vjerska procesija povećala mu je izgleda za pobjedu u jednako zamršenoj borbi za uticaj unutar SPC-a. Imao je brojne protivnike, među kojima i vrlo uticajne srpske klerike i srbijanskog vođu Aleksandra Vučića. Činilo se da Amfilohije ne samo da iskazuje prkos prema srbijanskom predsjedniku već i neposluh prema srpskom patrijarhu u pogledu toga kako treba orkestrirati proteste. Dok su Sinod i Vlada Srbije usmjeravali podršku prema Demokratskom frontu (DF) kao predvodnicima protesta, Amfilohije je pokušavao sebe i SPC u Crnoj Gori progurati u vodeću ulogu.⁴⁰ Po njegovom mišljenju, crkveni vrh je bio najizgledniji za stvaranje uslova za pobjedu opozicije na parlamentarnim izborima u augustu 2020. godine, a pokazalo se da je u tome bio u pravu – iako su navodno Zdravko Krivokapić i koalicija Za budućnost Crne Gore (ZBCG) ostali politički lider protesta.

38 Vidjeti Radio Slobodna Evropa, “I u Trebinju održan protest podrške crnogorskim Srbima”, 29. decembar 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30350192.html>

39 Za detaljniju analizu vladavine DPS-a u periodu od 1990. do 2018. godine vidjeti Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, London: Bloomsbury, 2018.

40 Beta, “Serbian Patriarch Irinej: Support to Leaders of Democratic Front in Defending the Serbian Orthodox Church”, 26. decembar 2019, <https://betabriefing.com/archive/news/9364-serbian-patriarch-irinej-support-to-leaders-of-democratic-front-in-defending-the-serbian-orthodox-church>; Za analizu odnosa između DF-a i SPC-a u Crnoj Gori nakon izbora 2020. godine vidjeti Pobjeda (Podgorica), “DF: Porfirije dao blagoslov Mandiću i Kneževiću da u novoj Vladi brane interese SPC”, <https://www.pobjeda.me/clanak/df-porfirije-dao-blagoslov-mandicu-i-knezevicu-da-u-novoj-vladi-brane-interese-spc>

Nova vlada, stare tenzije

Odnosi između SPC-a i države ušli su u novu fazu s vladom koju je predvodio premijer Krivokapić (za kojeg se priča da ga je odabrao sam Amfilohija). Krivokapić je posjetio Amfilohija čim je potvrđena pobjeda opozicije. Kasniji pregovori o sastavu vlade vođeni su u manastiru Ostrog kod Nikšića, uz aktivno učešće većeg broja visokopozicioniranih sveštenika SPC-a.⁴¹ Ipak, pobjeda ZBCG-a dočekana je sa strahom i strepnjom među mnogim nacionalnim manjinama u Crnoj Gori, ne samo zbog napada na Bošnjake u Pljevljima neposredno nakon izbora i zgradu lokalne Islamske zajednice na kojoj je ostavljeno upozorenje "Pljevlja će biti Srebrenica".⁴²

Nakon dešavanja u Pljevljima, nova skupštinska većina pokrenula je inicijativu za izmjene i dopune Zakona o vjerskim slobodama, u kojima su uvažene sve primjedbe SPC-a. Izmjene su usvojene 29. decembra 2020, godinu dana nakon usvajanja prve verzije Zakona. Istovremeno, premijer Zdravko Krivokapić je potvrdio da će biti potpisan "temeljni ugovor" između Crne Gore i SPC-a čim se dvije strane usaglase. On je smatrao da je zgodan trenutak za to ubrzo nakon ustoličenja novog crnogorskog mitropolita.⁴³ Međutim, očigledna simbioza između SPC-a i državnih organa nije zaliječila rane u društvu koje je duboko podijeljeno kako oko pitanja identiteta tako i oko uloge SPC-a u Crnoj Gori. Dok mnogi Srbi u toj zemlji vide SPC kao čuvara svoje vjere i identiteta, mnogi Crnogorci doživljavaju je kao "strano tijelo" – uljeza i uzurpatora svoje zemlje i vjerskih objekata (crkvene imovine), i kao organizaciju koja je aktivno radila na negiranju njihovog nacionalnog identiteta po kojem se razlikuju od Srba, a možda i njihove državnosti. Ova ionako već akutna neslaganja pogoršala su se nakon iznenadne smrti mitropolita Amfilohija od Covida-19 u oktobru 2020. godine.

Događaji koji su pratili ustoličenje novog mitropolita Joanikija (Jovan Mićović) u septembru 2021. godine ponovo su istaknuli navedene osjetljive tačke. Kada je Amfilohija ustoličen, Crna Gora je i dalje bila jedna od šest republika u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), ali je bila nezavisna od 2006. godine. Ipak, mitropolita je izabrao Sinod u Beogradu, glavnom gradu druge države. Činjenica da je ustoličenje Joanikija obavljeno na Cetinju, historijskoj prijestolnici Crne Gore i simbolu njene državnosti i identiteta, razbjesnila je mnoge Crnogorce koji su u tome vidjeli primjer korištenja Crkve kao oružja u rukama Srbije.

41 Nedeljnik, "Dritan na Ostrogu predložio Krivokapića za mandataru, DF odbio: Kako teku pregovori za formiranje vlade u CG", 22. septembar 2020, <https://www.nedeljnik.rs/dritan-na-ostrogu-predlozio-krivokapica-za-mandataru-df-odbio-kako-teku-pregovori-za-formiranje-vlade-u-cg/>

42 Vidjeti Al Jazeera, "Bosniaks in Montenegro live in 'fear, anxiety' following election", 5. septembar 2020. <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/5/bosniaks-in-montenegro-live-in-fear-anxiety-following-election>. Bošnjačka (muslimanska) zajednica u Pljevljima imala je razloga za strah nakon preživljenog nasilnog čišćenja koje je predvodio Milika-Čeka Dačević 1992. godine. Vidjeti Kenneth Morrison, Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro, str. 60-63.

43 Vijesti, Krivokapić, "Najbolje bi bilo da se temeljni ugovor potpiše kad bude izabran mitropolit", 30. april 2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/534935/krivokapic-najbolje-bi-bilo-da-se-potpise-kad-bude-izabran-mitropolit>

Sukob između demonstranata i lidera SPC-a uz podršku crnogorske vlade kulminirao je 5. septembra 2021. godine, kada je trebalo da se održi ustoličenje. Policija je ispalila suzavac na hiljade demonstranata koji su blokirali puteve prema Cetinju i manji broj onih koji su se okupili u gradu da protestiraju protiv inauguracije. Međutim, patrijarh srpski Porfirije i vladika Joanikije, novi mitropolit, stigli su na Cetinje vojnim helikopterom (crnogorske vlade),⁴⁴ okruženi snažnom policijskom pratnjom.⁴⁵ Za one koji su stajali na barikadama na Belvederu kod Cetinja ili iz svojih domova podržavali protest u Crnoj Gori inauguracija na Cetinju bila je još jedan dokaz moći koju je sada imala SPC, uz podršku Beograda. Oni su tvrdili da su pokušaji Crkve da negira crnogorski identitet ili ga definiše kroz prizmu Crnogoraca kao pravoslavnih Srba neprihvatljivi za zemlju s multietničkim tkivom i multikonfesionalnim karakterom.⁴⁶ S druge strane, oni koji su podržavali inauguraciju smatrali su demonstrante običnom grupom koju su organizirali bivši policajci i elementi obavještajne zajednice bliski Milu Đukanoviću. Tvrdili su da je on taj koji iskorištava proteste za njihove političke ciljeve i da je stoga kriv za nemire koji su se desili prije i za vrijeme inauguracije.⁴⁷

44 Portal Luča, "Injac: Na Cetinju nije korišćen NATO helikopter, već Vojske Crne Gore, koji su građani platili", 27. septembar 2021. <https://portalluca.me/drustvo/vijesti-drustvo/injac-na-cetinju-nije-koriscen-nato-helikopter-vec-vojske-crne-gore-koji-su-gradjani-platili/>

45 Al Jazeera, "Protests as Montenegro's new Orthodox head inaugurated", 5. septembar 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/5/protests-as-montenegros-new-orthodox-head-inaugurated>

46 Gradski portal/Portal Analitika, "Adžić: Belveder 1936 i Belveder 2021 veže simboličko i idejno značenje", 6. maj 2022, <https://www.portalanalitika.me/clanak/adzic-belveder-1936-i-belveder-2021-veze-simbolicko-i-idejno-znacenje>; Također vidjeti Nebojša Redžić, "Odbrana crnogorskog identiteta: Za jačanje nacionalne svijesti više učinio Belveder nego sva intelektualna i naučna misao", 6. oktobar 2021, <https://www.aktuelno.me/crna-gora/odbrana-crnogorskog-identiteta-za-jacanje-nacionalne-svijesti-vise-ucinio-belveder-nego-sva-intelektualna-i-naucna-misao/>

47 Vreme, "Suzavac, tamjan i odmeravanje snaga", 9. septembar 2021, <https://www.vreme.com/vreme/suzavac-tamjan-i-odmeravanje-snaga/>

Temeljni ugovor

U aprilu 2022. godine, skoro tri mjeseca nakon raspada Krivokapićeve vlade, crnogorska skupština podržala je novu manjinsku vladu – onu koja je isto tako zavisila od podrške Demokratske partije socijalista (DPS), koja je bila na vlasti tri decenije. Abazović je kao novi premijer izjavio da je njegova vlada vremenski ograničena i da će se parlamentarni izbori održati na proljeće 2023. godine. Kao svoje trenutne prioritete naveo je jačanje procesa pridruživanja EU, borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala i promoviranje održivog ekonomskog razvoja sa ciljem da se Crna Gora vrati na jasan put ka konačnom članstvu u EU. Abazović se obavezao i na rješavanje pitanja odnosa države i SPC-a, čime će se, kako je tvrdio, otvoriti put za prevazilaženje podjela koje potresaju Crnu Goru posljednjih godina. Koliko god da je bio dobronamjeran, time je preuzeo ogroman politički rizik. Već su bili potpisani ugovori između crnogorske vlade i vjerskih organizacija koje predstavljaju katoličku, islamsku i jevrejsku zajednicu, a SPC već dugo tvrdi da je diskriminirana s obzirom na nepostojanje sličnog ugovora. Međutim, pitanje ugovora sa SPC-om pokazalo se izuzetno politički osjetljivim, uglavnom zbog činjenice da mnogi Crnogorci smatraju SPC instrumentom srpskog nacionalizma i zagovornikom "srpskog sveta". Oni su tvrdili da bi taj ugovor dao SPC-u pretjeranu moć u Crnoj Gori.

Abazovićeva odluka da ovome da prioritet u odnosu na druga kritična pitanja zbunila je mnoge posmatračke. Crna Gora se suočila s mnogim izazovima: dubokim političkim podjelama, razorenom ekonomijom – dodatno oštećenom još jednom razočaravajućom turističkom sezonom – i rastućom inflacijom. Predvidivo, političke fluktuacije izazvane potpisivanjem ugovora dovele su do sloma vlade i još veće političke nestabilnosti (iako je Abazović još uvijek na poziciji "premijera u tehničkom mandatu"). S obzirom na osjetljivosti, bilo je upitno da li je pravo vrijeme za rješavanje tako spornog pitanja kao što je temeljni ugovor. Neki u vladi (i DPS-u, od čije podrške je vlada zavisila) upozoravali su da bi njegovo potpisivanje bez odgovarajućih konsultacija pokrenulo glasanje o nepovjerenju u skupštini. Ipak, Vlada Crne Gore je 8. jula izglasala podršku potpisivanju Temeljnog ugovora sa SPC-om iako je pet ministara bilo protiv, a trojica su bila upadljivo odsutna. DPS je nakon glasanja saopštio da Abazovićeva vlada više ne može računati na njihovu podršku i pozvao druge stranke da podrže glasanje o nepovjerenju.

Međutim, stvorene tenzije nisu bile ograničene na skupštinu. Incidenti koji su se desili 13. jula (praznik kojim se obilježava priznanje državnosti Crne Gore na Berlinskom kongresu 1878. godine, a ujedno i prvi narodni ustanak protiv okupacije Osovine u Evropi 1941. godine) u drugom po veličini crnogorskom gradu Nikšiću otkrili su grozničavu atmosferu u kojoj su se vodile rasprave o potpisivanju. Policija je intervenirala kako bi razdvojila dvije grupe – jednu su činili pripadnici (srpskih) pravoslavnih omladinskih organizacija, uključujući "Tvrdoš" i "Stupove", koji su šetali gradom uzvikujući slogane podrške

Srbiji i Rusiji, a drugu procrnogorski "suverenisti".⁴⁸ Gradonačelnik Nikšića Marko Kovačević (član DF-a) izjavio je da su incidente izazvali "autsajderi", iako ga njegovi kritičari optužuju da je iskoristio incidente tako što je policiji naložio da pripadnicima pravoslavnih omladinskih grupa omogući ulazak u centar Nikšića, gdje su održavane svečanosti obilježavanja državnosti Crne Gore.⁴⁹

Nakon ovih događaja Abazović i dugogodišnji crnogorski predsjednik Milo Đukanović dogovorili su se da formiraju "komisiju sastavljenu od stručnjaka" sa zadatkom da razmotri ustavnost ugovora. Tokom sastanka 19. jula načelno su se dogovorili da će tim činiti šest članova, iako je jedno ime, koje je predložio Abazović, naišlo na neodobranje. Velibor Marković, pomalo kontroverzni advokat i član pravnog tima SPC-a, bio je poznat po šovinističkim i homofobnim izjavama na društvenim mrežama. Zbog toga su dvije članice predložene komisije odmah podnijele ostavke, navodeći da ne žele saradivati s njim.⁵⁰ Kritičari su optužili Abazovića da je predlaganjem Markovića pokušao čitav proces izbaciti iz kolosijeka, znajući da će drugi vjerovatno odbiti da saraduju s njim, da komisija nikada neće početi s radom i da se zbog toga neće izvršiti značajna analiza ustavne valjanosti ugovora.

Komisija nikada nije počela s radom, a ugovor je na kraju potpisan 3. augusta 2022. godine, na veliku žalost onih koji su tvrdili da nikakav ugovor ne treba potpisati bez mnogo širih konsultacija. Način na koji je to urađeno, u tajnosti i bez prethodne najave, izazvao je dodatnu ogorčenost. Ministar vanjskih poslova Crne Gore Ranko Krivokapić, koji se protivio potpisivanju, izjavio je da je ugovor "odobren u Beogradu i donesen u Crnu Goru" i da vlada nije mogla promijeniti nijedno slovo u njemu, a ostali koji su se protivili ugovoru izrazili su sličan bijes.⁵¹ To je donekle potvrdio i Zdravko Krivokapić, koji je 2021. godine želio da potpiše „temeljni ugovor“ i uzalud je zbog toga otputovao u Beograd. On je u intervjuu za dnevni list *Vijesti* potvrdio da nova verzija dokumenta nije ona koju su prvobitno izradili Mitropolija crnogorska i mitropolit Amfilohije, te da su "neki elementi u Crkvi i neki političari, među kojima i Andrija Mandić", bili protiv te verzije i ideje da crnogorski mitropolit treba potpisati ugovor zajedno sa ostalim predstavnicima SPC-a i crnogorske vlade.⁵²

Dakle, nema sumnje da se potpisivanjem ugovora – koji je Milo Đukanović nazvao "najgorom izdajom nacionalnih interesa od 1918. godine" – Abazović upustio u značajno političko kockanje. Prijedlog za glasanje o nepovjerenju koji su podnijeli DPS i Socijaldemokratska partija (SDP), tvrdeći da je potpisivanje ugovora protuustavno, doveo je do burne sjednice skupštine. Suočen s kritikama ne samo zbog potpisivanja ugovora nego i na račun rezultata rada njegove vlade, Abazović je izjavio da ne žali što je potpisao ugovor, te da organizirane kriminalne grupe protiv kojih se obećao boriti finansiraju neke od onih koji stoje iza prijedloga za glasanje o nepovjerenju i medija koji ih podržavaju. Ipak, 50 od 81 poslanika izglasalo je nepovjerenje, što je najavilo kraj Abazovićeve kratkotrajne vlade.

48 *Vijesti*, "Nikšić: Sukob policije i grupe građana, privedene dvije osobe", 13. juli 2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613175/niksic-sukob-policije-i-grupe-gradjana-bacen-suzavac>

49 *Vijesti*, "Kovačević o incidentu: Ovo nijesu izazvali Nikšićani već pojedini gosti koje niko nije dirao", 13. juli 2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613189/kovacevic-o-incidentu-ovo-nijesu-izazvali-niksicani-vec-pojedini-gosti-koje-niko-nije-dirao>

50 Pobjeda, "Gorjanc-Prelević i Spaić neće za sto sa homofobom i mizoginom, Marković ih potom izvrijeđao", 23. juli 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/gorjanc-prelevic-i-spaic-neece-za-sto-sa-homofobom-i-mizoginom-markovic-ih-potom-izvrijeđao>

51 Radio Slobodna Evropa, "Crna Gora i Srpska pravoslavna crkva potpisali Temeljni ugovor", 3. august 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/3191769.html>

52 *Vijesti*, "Krivokapić: SPC smo poslali Amfilohijevu verziju temeljnog ugovora", 1. januar 2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/637264/krivokapic-spc-smo-poslali-amfilohijevu-verziju-temeljnog-ugovora>.

Situacija je dodatno eskalirala kada su crnogorski M Portal i *Pobjeda* objavili analizu prepiske iz aplikacije Sky ECC⁵³ – koju je prisluškivao EUROPOL – između pripadnika škaljarskog klana, jedne od najvećih kriminalnih grupa u Crnoj Gori, umiješane u dugotrajni nasilni spor sa kavačkim klanom, koji je isto tako nastao u Kotoru. U izvještajima se spominju navodne veze između SPC-a i kriminalnih klanova, te da su postojali planovi za nabavku oružja prije parlamentarnih izbora u Crnoj Gori u augustu 2020. godine. Sudeći po komunikaciji između članova škaljarskog klana Srđana Vukića i Dragana Tomića (šifre MIBD41 i 4702B7),⁵⁴ oružani napadi se nisu mogli isključiti u slučaju neželjenog ishoda parlamentarnih izbora u augustu 2020. godine, i u slučaju da mirni protesti (litije) nisu doveli do pobjede opozicije. Plan o kojem su razgovarali preko aplikacije Sky ECC uključivao je napade na policiju, centre sigurnosti i kancelarije DPS-a. *Pobjeda* je objavila dijelove razgovora škaljara Rista Mijanovića i Nikole Dedovića u kojima govore o kupovini 100 kalašnjikova na zahtjev SPC-a za grad Nikšić, gdje su prosrpske stranke zajedno sa SPC-om organizirale političke skupove uoči parlamentarnih izbora u augustu 2020. Mijanović je pisao Dedoviću: "Brate, traže mi 100 kalaša (kalašnjikova) da nabavim. Crkva plaća. Pisali mi. Da, brate. Traže mi sve šta ima, da kupim odma. Mitru je brat iguman."⁵⁵ Shodno tome, tužilaštvo je otvorilo predmet i istraga je još u toku, ali tužilac tek treba potvrditi ili negirati autentičnost razgovora.⁵⁶

U posljednjih nekoliko mjeseci u Crnoj Gori je neizvjesnost dodatno porasla. Iako su mnogi predviđali da bi opštinski izbori, održani 23. oktobra 2022. godine, mogli stvoriti zalet koji bi okončao postojeći politički zastoj u zemlji, situacija je postala složenija. Kampanje su se odvijale u grozničavoj atmosferi nepovjerenja i međusobnih optužbi, pri čemu su javnim diskursom potpuno dominirala pitanja identiteta. DPS je vidio svoju šansu da povрати uticaj ako ostane na vlasti u Podgorici i još nekoliko mjesta. Međutim, stranke koje čine sadašnju "vladu u tehničkom mandatu" i DPS doživjeli su značajne gubitke, a iako je DPS stvorio veliku koaliciju uoči izbora u Podgorici poražen je prvi put u 24 godine.⁵⁷ Lokalni izbori potvrdili su daljnji pad partije jer su izgubili pet posto biračkog tijela u odnosu na parlamentarne izbore 2020. godine.⁵⁸ Novonastali politički pokret "Evropa sad", koji su predvodili Jakov Milatović i Miloško Spajić (bivši ministri u vladi Zdravka Krivokapića), bio je *de facto* pobjednik; šire gledano, stranke koje su svrgnule DPS na parlamentarnim izborima 2020. pobijedile su u većini opština u Crnoj Gori.

53 Kaymera, "What Happened to Sky ECC", 28. juni 2021, <https://blog.kaymera.com/industry-news-and-articles/what-happened-to-sky-ecc>; vidjeti također ComputerWeekly.com, "Police crack world's largest cryptophone network as criminals swap EncroChat for Sky ECC", 10. mart 2021, <https://www.computerweekly.com/news/252497565/Police-crack-worlds-largest-cryptophone-network-as-criminals-swap-EncroChat-for-Sky-NCC>

54 MPortal, "Vukić: Ako ovaj ishod ne bude kako treba noćas da se popali to sve dolje", 8. septembar 2022, <https://mportal.me/drustvo/hronika/vukic--ako-ovaj-ishod-ne-bude-kako-treba-nocas-da-se-popali-to-sve-dolje>

55 Pobjeda, "Škaljarac: Traže mi 100 kalaša, Crkva finansira nabavku za NK", 23. august 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/skaljarac-traze-mi-100-kalasa-arkva-finansira-nabavku-za-nk>

56 CDM, "Tužilaštvo formiralo predmet: Provjeriće navode o nabavci oružja za SPC uoči izbora 2020. godine", 23. august 2020, <https://www.cdm.me/hronika/vise-drzavno-tuzilastvo-u-podgorici-formiralo-predmet-povodom-objava-u-medijima-o-nabavci-oruzja/>

57 Glas Amerike, "Vujović o lokalnim izborima: Evropa sad – najveći dobitnik, fijasno partija koje čine vladu", 24. oktobar, <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-lokalni-izbori-zlatko-vujovic-evropa-sad-pobednik-fijasno-partija-koje-cine-vladu/6803351.html>

58 Radio Slobodna Evropa, "Lokalni izbori u Crnoj Gori: Đukanovićeva partija i dalje u padu", 23. oktobar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-lokalni-izbori/32097155.html>

Quo vadis?

Čini se da SPC namjerava dodatno iskoristiti političko okruženje koje je za nju sve povoljnije. Kao institucija od najvećeg povjerenja među Srbima koji žive na zapadnom Balkanu, sa svojim prisustvom u lokalnoj zajednici, SPC je produžena ruka države Srbije, instrument putem kojeg se može kanalisati ruski uticaj i moćno oruđe za realizaciju projekta "srpskog sveta". U Crnoj Gori Crkva nastavlja koristiti velikodušnost sadašnje vlasti. U oktobru 2022. godine, samo dva mjeseca nakon potpisivanja Temelnog ugovora i usprkos primjedbama da prijava ne ispunjava zakonske uslove (i to u kontekstu u kojem je ekonomska kriza značajno pogodila građane te zemlje), SPC je primila 900.000 eura iz državnog budžeta za izgradnju privatne pravoslavne gimnazije u Podgorici.⁵⁹

Konzervativno pravoslavlje i ekstremni nacionalizam, koje SPC često javno osnažuje, nastavljaju prodirati u sve aspekte društvenog, kulturnog i političkog života zemlje. Naprimjer, najviša književna nagrada u Crnoj Gori, "Miroslavljevo jevanđelje", dodijeljena je slabo poznatom piscu Milutinu Mićoviću – bratu mitropolita Joanikija – za djelo u kojem Crnogorce "koji isprazne iz sebe srpski duhovni sadržaj" opisuje kao "nule od ljudi". U istoj knjizi on tvrdi da su "srpski muslimani, srpski Hrvati i srpski Albanci otpadnici od svog porijekla, otpadništvo od istine... pad u smrtni zaborav i izdajstvo".⁶⁰

Crna Gora je često predvodnik u regiji i ono što se tamo događalo od 2019. godine treba shvatiti kao niz dešavanja koja mogu imati šire implikacije. Zato su predstojeći mjeseci ključni. Stranke koje čine skupštinsku većinu planirale su da formiraju vladu do 20. januara 2023. godine. Za novog premijera predložili su Miodraga Lekića, lidera Demosa, bivšeg šefa crnogorske diplomatije i ambasadora SR Jugoslavije za vrijeme Slobodana Miloševića. Njihova odluka zasnovana je na kontroverznim izmjenama Zakona o predsjedniku, kojima se predsjedniku oduzimaju ustavne ovlasti da odlučuje kome će dodijeliti mandat za sastav nove vlade. Izmjene i dopune Zakona o predsjedniku dobile su negativnu ocjenu Venecijanske komisije⁶¹ i naišle su na široke kritike EU i SAD-a.⁶² Iako odluka o vanrednim parlamentarnim izborima još nije donesena, mitropolit Joanikije je u božićnoj poslanici pozvao građane Crne Gore da učestvuju na predstojećim izborima i slobodno glasaju prema svojoj savjesti. Mnogi u Crnoj Gori ovu poruku doživljavaju kao blagoslov Crkve za vanredne izbore i *de facto* početak predizborne kampanje.⁶³

59 Radio Slobodna Evropa, "Pare crnogorskih građana za škole SPC", 3. oktobar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/novac-crna-gora-skole-srpska-pravoslavna-crkva/32063364.html>. Proces podrške otvaranju pravoslavnih škola pokrenula je Vesna Bratić, bivša ministarka prosvjete, nauke, kulture i sporta, u aprilu 2021. godine.

60 Radio Slobodna Evropa, "Državna nagrada za djelo koje negira Crnogorce i nacionalne manjine", 4. januar. 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/knjizevna-nagrada-crna-gora/31639295.html>

61 Venice Commission, "Montenegro - Law on amendments to the Law on the President of Montenegro", CDL-REF (2022)068-e, Opinion No. 1111 / 2022, 6. decembar 2022, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2022\)068-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2022)068-e)

62 Radio Slobodna Evropa, "Propao pokušaj formiranja nove vlade Crne Gore", 4. januar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/le-kic-vlada-crne-gore-sastanak/32207675.html>

63 Kolektiv.me, "Vujović o poruci Joanikija: Božićna poslanica kao završna predizborna poruka", 5. januar 2023, <https://kolektiv.me/213364/vujovic-o-poruci-joanikija-bozicna-poslanica-kao-završna-predizborna-poruka>

Iako je nerealno sugerirati da će se bilo koja nova vlada javno odreći evroatlantskih ciljeva Crne Gore, s obzirom na snažan uticaj SPC-a (prvenstveno, mada ne isključivo, kanalisano preko DF-a), ova zemlja će biti pomalo sumnjiva članica NATO-a i nastaviti će sporo napredovati ka članstvu u EU. Istovremeno, Crna Gora bi se mogla još više uskladiti s regionalnom politikom Srbije, uključujući inicijative „Otvoreni Balkan“ i mračni „srpski svet“. Stoga ne treba čuditi nedavno učešće crnogorskih ministara na proslavi „dana državnosti“ Republike Srpske.⁶⁴ Samo dan ranije, predsjednik bosanskih Srba Milorad Dodik odlučio je odlikovati ruskog predsjednika Vladimira Putina najvišim ordenom za „patriotsku brigu i ljubav prema Republici Srpskoj“.⁶⁵

U međuvremenu, rat u Ukrajini nastavlja bacati tamnu sjenku, a iako se stav Crne Gore o tom sukobu možda neće dramatično ili iznenada promijeniti nova vlada će možda tražiti „proceduralne mogućnosti“ da uspori provedbu neželjenih ili nepopularnih odluka EU protiv Rusije. Oni mogu ponoviti obrazac Krivokapićeve vlade koja je iz „proceduralnih razloga“ odgodila puno uvođenje sankcija Rusiji za nekoliko sedmica. Oklijevanje premijera Krivokapića dovelo je do obustave sjednica vlade i javne svađe s ministrom vanjskih poslova.⁶⁶ Zbog opstrukcije od strane člana DF-a, Savjet za odbranu i bezbjednost Crne Gore nije mogao donijeti odluku o tome da li će podržati snage za brzi odgovor NATO-a.⁶⁷ Stoga bi DF, ako bude dio nove vlade, vjerovatno nastavio ometati sve daljnje kaznene odluke EU protiv Moskve. Pored toga, DF je u nekoliko navrata tražio da crnogorska vlada opozove priznanje Kosova i otvoreno se protivio članstvu Crne Gore u NATO-u.⁶⁸ Oni bi vjerovatno nastavili s tim i u okviru buduće vlade, s ciljem povlačenja priznanja, urušavanja diplomatskih odnosa do završetka dijaloga Beograda i Prištine, ili pružanja podrške povlačenju Srba iz državnih institucija Kosova.

Kao što smo vidjeli, SPC je učvrstila svoju poziciju u Crnoj Gori od 2019. godine suprotstavljanjem Zakonu o vjerskim slobodama, organiziranjem litija (pri čemu su postali *de facto* opozicija) i potpisivanjem Temelnog ugovora. Putem političkih posrednika, ona je povećala moć i uticaj SPC-a i usmjerila zemlju na neizvjesnu putanju koja može imati značajne implikacije ne samo po multietničku i multireligijsku ravnotežu i unutrašnju stabilnost Crne Gore nego i šire po Zapadni Balkan. Kao što smo naveli, kontrola nad Crnom Gorom je ključna za uspjeh SPC-a, a dokazi govore da je mnogo toga postignuto na doseganju ovog cilja. Kako je u nedavnom intervjuu za *Pobjedu* izjavio crnogorski politolog Radovan Radonjić, zemlja je „pala na najnižu stepenicu jer smo društvo kojim sada upravlja crkva“.⁶⁹

64 Ministar pravde Marko Kovač i ministar finansija Aleksandar Damjanović su predstavnici Srpske narodne stranke u Vladi. Njihov dolazak su, između ostalih, osudile i Majke Srebrenice, navodeći da je žalosno što su Kovač i Damjanović „među onima koji veličaju genocid“, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/638165/majke-srebrenice-uputile-protest-vladi-crne-gore>
CdM, „Kovač i Damjanović na akademiji povodom neustavnog Dana Republike Srpske“, 8. januar 2023, <https://www.cdm.me/politika/damjanovic-i-kovac-na-svecanoj-akademiji-povodom-dana-rs/>

65 Reuters, „Bosnian Serb leader awards Russian President Putin in absentia“, 8. januar 2023, <https://www.reuters.com/world/europe/bosnian-serb-leader-awards-russian-president-putin-medal-absentia-2023-01-08/>

66 Aktuelno.me, Prekinuta sjednica Vlade, Krivokapić neće da glasa za sankcije Rusiji, 17. mart 2022, <https://www.aktuelno.me/politika/prekinuta-sjednica-vlade-krivokapic-nece-da-glasa-za-sankcije-rusiji/>

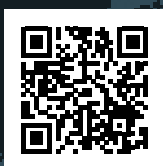
67 RTV Crna Gora, Bulajić blokirao odluke suprotne interesima većine građana, 3. mart 2022, <https://rtcg.me/vijesti/politika/353998/bulajic-blokirao-odluke-suprotne-interesima-vecine-gradjana.html>

68 Novosti, „Ne menja odluku o Kosovu: Krivokapić nastavlja Đukanovićevu politiku o KiM i Rusiji“, 26. decembar 2020, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/948706/menja-odluku-kosovu-krivokapic-nastavlja-djukanovicevu-politiku-kim-rusiji>

69 Pobjeda, „Radonjić: Pali smo na najnižu stepenicu jer smo društvo kojim upravlja crkva“, 31. oktobar 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/stavljanje-tacke-na-smisao-i-cilj-antibirokratske-revolucije>

Politički nestabilnu nakon tri decenije vladavine DPS-a, ovu zemlju muče brojni problemi: slabe državne institucije, korupcija i partokratija doprinose stvaranju okruženja kojim se može manipulirati da bi služilo regionalnim ambicijama Beograda, kao i ambicijama zagovornika projekta "srpski svet" u Crnoj Gori, na Kosovu i u Bosni i Hercegovini.

CRKVA JE KROZ EVROPSKU HISTORIJU IGRALA VAŽNU ULOGU U STVARANJU NACIJA, NJIHOVIH IDENTITETA I NJIHOVIH DRŽAVA. DOK JE POLITIČKA VAŽNOST CRKAVA (POSEBNO U TRADICIONALNO PROTESTANTSKIM ILI LUTERANSKIM DIJELOVIMA KONTINENTA) OSJETNO SMANJENA TOKOM VREMENA, U PRAVOSLAVNIM ZEMLJAMA CRKVA OSTAJE ZNAČAJAN AKTER, NERASKIDIVO POVEZAN I S POLITIKOM I S DRŽAVNOM MOĆI. SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA (SPC) I DANAS JE MOĆNA SILA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU. DOK JE POLITIKA PROLAZNA, CRKVA JE ZA SRBE NA ZAPADNOM BALKANU KONSTANTA – STABILNO TIJELO I INSTITUCIJA KOJA PREDSTAVLJA HISTORIJSKI KONTINUITET, NACIONALNI IDENTITET I SUDBINU.

www.atlantskainicijativa.org